

Abélard: artele limbajului și teologia

Traducere din franceză de:
Laura Iliescu, Miruna Tătaru-Cazaban și
Bogdan Tătaru-Cazaban

Galaxia Gutenberg
2012

CUPRINS

Respect pentru oameni și cărți

Cuvânt înainte.....	5
Cuvânt înainte la ediția a doua.....	8
Abrevieri.....	10
Capitolul I	
PREMISELE UNEI DOCTRINE A LIMBAJULUI.....	11
I. CONDIȚII ISTORICE.....	11
II. ELEMENTELE LIMBAJULUI ȘI PERSPECTIVA	
LOGICO-GRAMATICALĂ	22
Capitolul II	
SEMNIFICAȚIE ȘI ONTOLOGIE.....	68
Capitolul III	
OBIECTUL LOGICII.....	131
Capitolul IV	
STILUL GÂNDIRII: ATITUDINI ȘI PROCEDEE.....	199
Capitolul V	
TRIVIUM-UL ÎN SLUJBA TEOLOGIEI.....	261
CONCLUZII.....	389
APPENDICE.....	420
DESCRIEREA CUNOAȘTERII ÎN <i>GLOSE</i>	420
Elemente lexicografice.....	431
Bibliografie	432
Index al numelor de persoane	440

Capitolul I PREMISELE UNEI DOCTRINE A LIMBAJULUI

I. CONDIȚII ISTORICE

Deși a fost considerat la vremea lui un peripatetician – *Peripateticus Palatinus* – Abélard a lăsat, totuși, o operă destul de puțin asemănătoare cu cea a lui Aristotel. Producția lui teologică excede în mod evident problemele și genurile familiare filosofului grec; pe de altă parte, el este străin științelor, nepăsător față de politică, precar în privința problemelor de metafizică și de psihologie. Moralist de mare clasă, el nu este din această cauză mai aristotelician în domeniul moralei (și cum ar fi putut fi?). Rămâne logica, în privința căreia contemporanii săi au dreptate. Comentator al primelor două tratate ale *Organonului* și ale altor câtorva părți din *logica vetus*, autor al unei voluminoase *Dialectici*, i-a eclipsat în acest domeniu pe ceilalți maeștri ai epocii sale, evocându-l pe Aristotel într-o dublă manieră: prin obiectul eforturilor sale și prin marele renume pe care l-a câștigat. Desigur că, dacă am considera literal comparația, Abélard ar fi defavorizat, dar, în ciuda exagerării sale, ea nu este ridicolă: forța gândirii lui Abélard este neîndoielnică și sperăm să putem demonstra încă o dată, după mulți alții, însă prin eforturi înnoite, că este un filosof autentic. Dacă este inutil să apreciem valoarea „Peripateticianului din Pallet“, în schimb, ar fi interesant să examinăm contextul muncii sale. Filosofia lui s-a format într-un câmp extrem de restrâns, dacă îl comparăm cu cel de care beneficiaseră anticii până la Boetius sau cu cel al gânditorilor din a doua jumătate a secolului al XII-lea: micul canton al celor șapte arte liberale și al celor trei arte ale *trivium*-ului. Disproporția dintre materialele de care dispunea Abélard și sclipitoarele resurse ale gândirii sale este unică. Iar dacă este astfel, atunci reprezentarea clară a circumstanțelor și a influenței lor, devine necesară. Istoria trebuie cercetată în profunzime pentru a sesiza, cel puțin în linii mari, sensul și consecințele unei specializări a culturii; poate că atunci vom înțelege de ce filosofia lui Abélard este produsul spontan al unei reflecții asupra limbajului. Apoi, vom constata imediat cum această reflecție este aplicabilă celor mai simple dintre obiecte, în privința cărora a dezvoltat o întreagă doctrină.

Știm că cele șapte arte liberale se repartizează conform listei stabilite în secolul I d. Ch., în două grupe, numite în secolul al XI-lea *trivium* și *quadrivium*: *trivium*-ul cuprinde gramatica, dialectica și retorica, iar

quadrivium-ul, aritmetica, geometria, astronomia, muzica². Primele trei discipline se mai numesc *artes sermocinales*, iar celelalte patru, *artes reales*³. În principiu, nu putem concepe o cultură echilibrată decât dacă toate acestea participă la ea armonios. De fapt, constatăm că *trivium*-ul a uzurpat rapid locul de onoare, dacă nu chiar pe cel al tuturor artelor. Faptul nu datează din Evul Mediu, căci deja se manifestase în educația elenistică, cât și în cea romană⁴. Creștinismul nu a modificat viziunea: dincolo de interesul pe care orice religie revelată îl poartă asupra textelor, deci asupra limbajului, teoria culturii creștine a fost făcută mai întâi în contextul preponderenței *trivium*-ului. Să analizăm de exemplu, *De doctrina christiana* a Sfântului Augustin. Toate științele, citim în cartea a II-a, trebuie să concureze la

²Vezi H. I. MARROU, *Histoire de l'Education dans l'Antiquité*, Paris, 1950, pp. 245, 524; H. WOLTER, *Geschichtliche Bildung im Rahmen der Artes Liberales; Artes Liberales...*, herausgegeben von J. KOCH, Leiden-Köln, 1959, p. 70. Găsim la Boetius cuvântul „*quadrivium*“ (*De Institutione arithmetica*, I, 1; PL, 63, 1079 D)

³G. PARÉ, A. BRUNET, P. TREMBLAY, *La Renaissance du XII – e siècle. Les écoles et l'enseignement*, Paris-Ottawa, 1933, pp. 99-100; M. D. CHENU, *La Théologie au douzième siècle*, Paris, 1957, pp. 48, 149; L. M. DE RIJK, *Petrus Abaelardus, Dialectica*, p. XCI; H. WOLTER, *op. cit.*, *ibid.* Aceste probleme de vocabular ar merita un studiu special. Precizăm doar că la Abélard distingem câteva urme, însă bine estompate, ale distincției dintre *ars* și *disciplina*, care datează din perioada lui Martianus Capella și mai ales a lui Cassiodor (P. COURCELLE, *Les Lettres grecques en Occident, de Macrobe à Cassiodore*, Paris, 1943, p. 324). El folosește cel dintâi termenul în desemnarea diferitelor părți ale logicii: *ars dialectica* (*Dial.*, 270, 28-29), *ars sophistica* (*Sup. Top.*, 214, 11); pe scurt, *ars* echivalează cu *ars logica* în *Dial.*, 113, 29; 153, 1. Ajunge să fie sinonimă chiar și cu *scriptum*. „*ars*, id est *scriptum*, quod subjectis praeceptis scientiam coartat, ipsam amplificat quam natura suscitavit“ (*Sup. Top.*, 206, 7-9); aici este vorba despre comentarea lui Boetius: „*omnis quippe ars imitatur naturam*“ (*In Topica Ciceronis*, PL, 64, 1048 A-B). Când Abélard dorește să descrie și să analizeze genul de cunoaștere din care constă logica, el folosește foarte mult cuvintele *ratio*, *scientia*, *discretio* (*Sup. Top.*, 209, 5 sqq.). În general, la Boetius, *disciplina* poate desemna conținutul unei predici: „*omnes fere liberalium artium disciplinas...tradidit*“ (TC, p. 399, 1165 A; același text IT, p.60; 1034 A; vom constata reunirea celor două cuvinte *ars* și *disciplina*); sau programul unui studiu: „*tradidit hanc litterarum disciplinam*“ (P. Ab. Op., I, p. 226; 325 C) referindu-se la Sfântul Ieronim. Găsim totdată, o distincție interesantă în comentariul la *Hexameron*: astronomia este numită atât *ars*, cât și *disciplina*, dar Abélard folosește cuvântul *ars* când vorbește despre valoare predicțiilor deductibile (iluzorii când se referă la contingențe viitoare, adevărate când se referă la „*naturalități*“ viitoare; P. Ab. Op., I, pp. 650-651, 755 C).

⁴H. I. MARROU, *op. cit.*, pp. 305-306, 378-379; ID., *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1938, pp. 105-124; ID. *Retractatio*, Paris, 1949, pp. 678-682.

elucidarea cărților sacre, de unde necesitatea de a cunoaște, printre altele, limbajele, dialectica, elocvența; or, toate acestea sunt materia *trivium*-ului. De asemenea, științele lucrurilor își au utilitatea lor: științele naturii, științele numerelor, muzica, istoria, astronomia. Prin urmare, este pus în joc ansamblul artelor. Dacă le analizăm, observăm că, în acest regim de studiu, științele *quadrivium*-ului nu sunt tratate în funcție de scopul lor obișnuit, ci numai cele din *trivium*, altfel spus, că *artes reales* sunt sufocate într-o atmosferă care le este nefavorabilă. Aceasta depinde de un principiu fundamental de exegeză: lucrurile despre care vorbește Scriptura joacă acolo un rol simbolic (*plerumque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur*; *De doctr. christ.*, II, 16, 24), la fel și numerele (*ibid.*, II, 16, 25); cât despre istorie, geografie, arte mecanice etc., acestea servesc la a situa și a clarifica expunerile care, în absența lor, ar fi ambigue. Constatăm așadar, că naturile lucrurilor riscă să nu fie studiate în ele însele, ci numai în măsura în care ele semnifică: prin urmare, obiectele din *quadrivium* sunt tratate precum cele din *trivium*, care au ca funcție, în mod precis și expres, semnificarea. Este clar că artele limbajului nu pot decât să beneficieze de regimul de studiu stabilit de Sfântul Augustin, de vreme ce acesta deturneză totul în privința interpretării, a explicării, a apărării unui text și a doctrinei pe care o conține și că, pentru a ajunge la cunoașterea lucrurilor exprimate, trebuie să trecem prin cunoașterea semnelor; dar științele lucrurilor vor fi afectate de limitarea obiectului lor la rolul unui semnificant. Putem răspunde că limitele impuse de către Sfântul Augustin interesului pentru cunoașterea lucrurilor au mai puțină importanță decât dreptul de încetățenire oferit științelor din *quadrivium* în înțelepciunea creștină; că, după el, și în acest temei, „jubitarii cercetării științifice vor ști să subordoneze studiului Scripturii, totalitatea științelor cunoscute și să reclame dezvoltarea lor intensivă în beneficiul credinței”⁵. Reducerea lucrurilor la sensul lor revine de fapt la a ne mulțumi cu științele naturale și datorită faptului că, înainte de toate, este vorba despre situarea sufletului deasupra lucrurilor, despre dicționarele de simboluri, adică despre tratatele referitoare

⁵ E. GILSON, *Introduction à l'étude de saint Augustin*, ediția a 3-a, Paris, 1949, p. 162; problema este pusă în mod diferit: sunt discutate problema științei generale și folosirea ei pentru înțelepciune. Sfântul Augustin nu favorizează deloc dezvoltarea artelor pentru ele însele: abordând ultima carte a tratatului *De musica*, acesta caută mereu scuze pentru frivolitatea (*nugacitatem*) de care s-a lăsat condus „în chip pueril” de-a lungul primelor cinci; el explică munca sa „numai pentru a-i ajuta pe tineri și pe oamenii de orice vârstă... să se smulgă simțului cărnii și literelor carnale... pentru a se uni cu unicul Dumnezeu și Stăpîn al tuturor lucrurilor” (VI, I, 1). Restul paragrafului continuă în același sens: arta în sine este inutilă, conține doar fructul spiritual pe care îl putem dobîndi de la ea.

la pietrele prețioase și la bestiarele a căror depășire va marca în secolul al XII-lea un real⁶ progres științific. În rest, dacă Dumnezeu și sufletul sunt singurele obiecte ale cercetării augustiniene⁷, trebuie să admitem că disprețul față de disciplinele din *quadrivium* și meditația asupra simbolurilor îi sunt mai puțin străine decât curiozitatea pentru esențele lucrurilor naturale și mecanismele operațiilor lor: nu trebuie să ne atașăm de contemplarea lumii decât pentru a o depăși către Dumnezeu. Dimpotrivă, acele *artes sermocinales* sunt foarte bine adaptate meditației asupra Scripturii, precum și dezbaterii și predicației.

În concluzie, învățătura Sfântului Augustin nu se îndrepta într-o direcție opusă tendinței istorice generale. Fără a urmări în detaliu istoria culturii occidentale până în secolul al XII-lea⁸, în câteva exemple a fost sesizată preponderența științelor limbajului asupra științelor lucrurilor de-a lungul perioadei timpurii a Evului Mediu. Enciclopedismul unui Isidor din Sevilla (mort în 636) nu trebuie să ne înșele; ale sale *Etymologiae* consacră o carte întreagă – a treia – conținutului din *quadrivium* (dintre cele 20, o carte destul

⁶ Vezi M. D. CHENU, *op. cit.*, p. 25, 30, 175; p. 27 precizează dificultatea de a sesiza „diferența radicală dintre explicație și semnificație, în interpretarea fenomenelor naturii”. „Quadrivium ad rerum significationem respicit”, scrie Hugo din Saint-Victor, atent totuși la interesul cultural al disciplinelor științifice (*De scripturis et scripturibus sacris*, XIII; PL, 175, 20 C).

⁷ *Soliloqui*, I, II, 7. Această uitare a artelor din *quadrivium* mai persistă atunci când, vorbind despre ignoranța episcopilor, Augustin limitează enumerarea științelor la gramatică, dialectică, retorică (*Cité de Dieu*, XXII, V, 1). Vezi și J. M. LE BLOND, *Les conversions de saint Augustin*, Paris, 1950, pp. 286-294: percepem cât de ambiguă este atenția asupra lumii care sesizează în ea înainte de toate, o urmă, un semn, un sacrament.

⁸ A se vedea în privința acestui subiect H. I. MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, cap. X și Epilogul. De asemenea, merită precizată separarea științelor și a tehnicilor, care rămâne o caracteristică până în secolul al XII-lea. Achizițiile practice și empirice ale acestei prime părți a Evului Mediu, în domeniile mecanicii, al chimiei, al medicinei, rămân izolate de predarea științelor, în care prevalează tot mai puțin enciclopedia lui Plinius. Începând din secolul al XII-lea, știința se îmbogățește cu rapiditate datorită traducerilor din greacă și din arabă, care reînnoiesc matematicile, medicina, filosofia. În acea perioadă științele teoretice și practice sunt suficient de dezvoltate pentru a se putea reuni; *Didascalicon*-ul lui Hugo din Saint-Victor lansează această reuniune lărgind cadrul celor șapte arte pentru a include diverse tehnici. A se vedea A. C. CROMBIE, *Augustine to Galileo. The History of Science A. D. 400-1650*, Londra, 1952; ID., *Robert Grosseteste and the origins of experimental science, 1100-1700*, Londra, 1953, cap. al II-lea; G. BEAUJOUAN, *La science dans l'Occident médiéval chrétien; Histoire générale des sciences*, coord. R. TATON, I, Paris, 1957, cap. VII.

de scurtă), cultura științifică însă, nu se însușește numai prin lectura definițiilor, ci și prin exerciții sau, măcar prin demonstrații: ori Isidor se limitează tocmai la definiții. Dacă revenim la Cassiodor, nu vom descoperi deloc altceva; Boetius este mai explicit, dar întemeierea unei educații științifice nu este suficientă. În această perioadă, obiectul real al studiului este *trivium*-ul.

Fără îndoială că formula lui H. O. Taylor, care rezumă istoria gândirii medievale⁹ în „gramatică, logică, metalogică“ rămâne schematică; dar cultivarea gramaticii înaintea logicii este o evidență. Înțelegem cu ușurință că, în timpul „epocii întunecate“, care i-a succedat imediat ruinei lumii antice, tot ce a subzistat din culturile liberală și clasică s-a limitat la gramatică¹⁰, la știința lecturii, refugiu ultim atât al cunoașterii profane, cât și al celei sacre: posibil punct de plecare pentru o recucerire, dacă este conservat, dar a cărui pierdere ar fi interzis orice comunicare cu antichitatea latină. Gramatica este necesară și înțelegerii Scripturii, precum muzica și computul sunt pentru liturghie¹¹. Mai mult, pentru spiritele interesate de gândire, ea va fi totodată, din lipsă de ceva mai bun, un obiect (exterior doctrinei sfinte) și o metodă¹². Până când condițiile de viață vor deveni mai puțin dificile, iar studiul mai ușor, logica – după cum o predă Alcuin, dialectica și retorica¹³ – va câștiga teren sau, cel puțin își va relua locul legitim. Observăm la Alcuin un echilibru relativ între cele două arte: fără să fie foarte bine cunoscută, nici foarte des utilizată, dialectica nu este absentă. Dar el se inspiră mai ales de la Cassiodor: chiar

⁹ H. O. TAYLOR, *The Mediaeval Mind*, II, Londra, 1911, pp. 329-337.

¹⁰ H. I. MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, pp. 439-446.

¹¹ Un capitular al lui Carol cel Mare oferă lista științelor predate în școli: „psalmos, notas, cantus, computum, grammaticam...“, PL, 100, 43 B. A se vedea și *Karoli epistola de litteris colendis*, MGH, *Legum capitularia regum Francorum*, I, Hanovra, 1883, pp. 78-79; reeditată și comentată de L. WALLACH, *Charlemagne's De litteris collendis and Alcuin; Speculum*, 26, (1951), pp. 288-305. C. Thurot citează textul preluat dintr-un tratat de gramatică scris în secolul al IX-lea: „His omnibus perspectis et intellectis, eo liquidius potueris sacras perscrutari paginas, quia peritia grammaticae artis in sacrosancto scrutinio laborantibus ad subtiliorem intellectum, qui frequenter in sacris Scripturis inseritur, valde utilis esse dinoscitur, eo quod lector hujus experts artis in multis scripturarum locis usurpare sibi illa quae non habet, et ignotus sibi ipsi esse comprobatur“; *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen Âge*, pp. 61-62.

¹² J. JOLIVET, *Godescalc d'Orbais et la Trinité. La méthode de la théologie à l'époque carolingienne*, Paris, 1958, pp. 23 sqq. 173 sqq.

¹³ „Logica in quot species dividitur? In duas, in dialecticam et rhetoricam“, *De dialectica*, PL, 101, 952 C.

fără a vorbi despre tratatele lui Aristotel, el utilizează puțin comentariile lui Boetius¹⁴. Cu toate că sunt accesibile, acestea din urmă ocupă lent locul central în preocupările logicienilor, texte mai simple făcându-le concurență (Isidor; *De dialectica*, atribuită Sfântului Augustin împreună cu *Categoriae decem...*); însuși Ioan Scotus Eriugena nu este din acest punct de vedere deasupra legii comune¹⁵, precum Henric și Remi din Auxerre. Cu precădere în timpul secolelor al X-lea și al XI-lea, opera lui Boetius își capătă importanța istorică, iar Abbon de Fleury și Gerbert d'Aurillac marchează o etapă esențială¹⁶; în introducerea sa la ediția comentariilor lui Boetius la *Isagoga*, S. Brandt observă că manuscrisele examinate sunt pline de modificări și de adăugiri, dintre care, cele mai numeroase și cele mai vechi datează din secolul al X-lea¹⁷ aceasta arată debutul interesului pentru respectivele scrieri, precum și dificultatea întâlnită în a le înțelege. Apoi dialecticienii abundă și ajungem astfel la începutul secolului al XII-lea, adică la epoca lui Abélard¹⁸.

Astfel, după eforturile literaților carolingieni și ale succesorilor lor, și unii și alții înclinați mai ales asupra unor mari opere de mîna a doua, comentariile lui Boetius se răspîndesc în secolul al XI-lea și inaugurează realul progres al

¹⁴ În acesată privință, precum și în tot ceea ce se referă la logica acestei perioade, a se consulta A. VAN DE VYVER, *Les étapes du développement philosophique du Haut Moyen Âge*, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 8, (1929), pp. 425-452.

¹⁵ P. DUHEM, *Le système du monde*, 3, Paris, 1915, p. 46; A. VAN DE VYVER, *op. cit.*, pp. 435-436.

¹⁶ A. VAN DE VYVER, *op. cit.*, pp. 451-452; ID., *Les oeuvres inédites d'Abbon de Fleury*, *Revue Bénédictine*, 47 (1935), pp.125-169; J. ISAAC, *Le Peri Hermeneias en Occident de Boèce à saint Thomas*, Paris, 1953, pp. 35 sqq. (pentru preluarea tratatului *Peri hermeneias* și, mai precis, pentru rolul lui Gerbert, vezi infra). Vom remarca faptul că lucrările lui Notker Labeo sunt contemporane cu cele ale lui Gerbert și că asemeni lor, sunt mărturia unei extinderi a cîmpului de studii logice începînd din secolul al IX-lea, chiar în comparație cu Henric din Auxerre, Totuși, Gerbert știe despre acestea mai multe decât Notker: A. Van De Vyver vede aici o marcă a superiorității școlilor catedralelor asupra centrelor monastice din acea perioadă, chiar dacă este vorba despre abația din Saint-Gall, înfloritoare și bine situată pe cursul Rinului (*Les étapes...*, p. 443).

¹⁷ ANICII MANLII SEVERINI BOETHII *In Isagogen Porphyrii commenta*, ed. G. SCHEPSS, S. BRANDT, Viena-Leipzig, 1906; *Prolegomena*, pp. XLVIII-XLVIX: „Nullus est enim inter codices illos qui non modo negligentia aut imperitia, sed mutationibus quoque consulto factis et additamentis, saepe etiam glossis in contextum inlatis depravatus sit”.

¹⁸ Despre statutul cunoștințelor de dialectică la Chartres, în secolul al XI-lea, vezi A. CLERVAL, *Les écoles de Chartres au Moyen Âge (du V-e au XVI-e siècle)*, Paris, 1895, p.117, o analiză a conținutului MS 100 al Bibliotecii din Chartres.

logicii. Cum, în expansiunea ei, aceasta nu a eclipsat studiile propriu-zis literare, primatul *trivium*-ului și al *quadrivium*-ului era bine asigurat. Desigur, artel din *quadrivium*, în principiu, sunt studiate și practicate constant – Abbon și Gerbert sunt ilustra mărturie a acestui fapt și, dacă dorim, însuși Beda, cu mult înaintea lor¹⁹, dar sunt și personalități scilicet, care, fără a fi reprezentanții unei cunoașteri generale a științelor matematice, insistă asupra *trivium*-ului: ele nu sunt suficient alimentate de noile surse (sau de noile descoperiri); regăsim treptat, inteligența operelor de logică ale lui Boetius, iar în cadrul lor, a logicii aristotelice, în timp ce știința grecilor rămâne necunoscută; după cum remarcă P. Courcelle²⁰, ignorarea limbii grecești, însoțită de absența traducerilor latine a operelor științifice scrise în această limbă, pot explica dezechilibrul culturii în favoarea artelor limbajului. În Occident a trebuit așteptată readucerea de către Constantin Africanul a traducerilor arabe ale operelor de medicină și de matematică: abia atunci au fost pregătite elementele reînnoirii științifice care va izbucni cel mai intens la Chartres, în legătură cu platonismul prezent deja la Adelard din Bath. Dar în timp ce Abélard se formează și își elaborează primele lucrări, reînnoirea nu se află decât la începuturile sale, el însuși, trăsătură personală, dar care ne interesează aici, nu poate „ataca“ matematicile²¹; de fapt, descoperim că în

¹⁹ În afară de articolul citat mai sus, aparținându-i lui A. Van De Vyver despre Abbon, vezi și G. BEAUJOUAN, *La science dans l'Occident médiéval chrétien*: pentru Beda și „interesul său pentru științele pure“, p. 519; pentru Gerbert, abacul (împrumutat de la arabi) și astrolabul, pp. 522-524; vom găsi, pp. 524-525, câteva indicații despre interesul pentru științele matematice și despre statutul științelor medicale în acea perioadă; vom mai constata că interesul pentru studii era încă la un nivel scăzut.

²⁰ P. COURCELLE, *Les lettres grecques en Occident...*, p. 340.

²¹ Cunoaștem anecdota conform căreia, Abélard, nepriceput la matematică, este ridiculizat de către „Magister Tirricus“: „Quid canis plenus nisi lardum bajare consuevit? Bajare autem lingere est“ (reprodusă în *P. Ab. Op.*, I, pp. 38-39). A se vedea și *Sup. Praed.*, 289, 11-13: „Quid autem in geometria vocat elementa vel quid descriptiones, nos qui omnino artis expertes sumus, ignoramus“ și *Dialectica*, 59, 4-6: „Cujus quidem objectionis etsi multas ab arithmetice solutiones audierim, nullam tamen a me proferendam judico, quem ejus artis ignarum omnino recognosco“. El consideră numerele numai dintr-un punct de vedere străin celui al aritmeticii, prin Isidor din Sevilla (G. ROBERT, *Les écoles et l'enseignement de la théologie pendant la première moitié du XII-e siècle*, Paris, 1909, p. 118 și nota 3) și prin Macrobius (de comparat *Sup. Praed.*, 171, 22-28 cu *Comm. in Somm. Scip.*, II, II, 17; editat de J. WILLIS, Leipzig, 1963, p.102). El citează sau utilizează uneori, *Institutio arithmetica* (*Sup. Praed.*, 162; *Dial.*, 54-55; 59) și *Institutio musica* (*Dial.*, 70; 71) al lui Boetius, dar nu pare să cunoască direct această din urmă lucrare: „Boethium dicunt in libro Musicae artis...“ (*Dial.*, 71, 5-6).